

Líðan og hegðun 11-18 ára barna innan barnaverndar á Íslandi

Sjónarhorn barna, kennara og starfsfólks

Halldór Sigurður Guðmundsson,
Félagsráðgjafi (MA), Reynir-ráðgjafastofa á Akureyri.

Greint er frá niðurstöðum úr meginlegri rannsókn á líðan og hegðun barna á aldrinum 11-18 ára innan barnaverndar á Íslandi. Upplýsingar bárust frá foreldrum, kennurum, börnunum sjálfum og starfsfólki barnaverndar varðandi 48 börn. Úrtakið var slembiúrtak úr málaskrá opinna mála hjá barnaverndarnefndum í 10 umdæmum. Við tölfræðilega úrvinnslu var gerð dreifigreining og aðhvarfsgreining. Helstu niðurstöður voru að heildarvandkvæði, félagsleg færni og námsleg staða barnanna mælast á og yfir klínískum mörkum. Munur er á mati upplýsingagjafanna en sá munur er breytilegur eftir einkennum og færniþáttum. Vísending er um að foreldrar og kennarar meti erfiðleika meiri en barnið og starfsfólk barnaverndar gerir. Niðurstöður rannsóknarinnar sýna að erfiðleikar barnanna falla að þróunarlíkani Patterson's og að 11-18 ára börn innan barnaverndar mælast með þrisvar til fjórum sinnum meiri vandkvæði en íslensk börn almennt og álíka erfiðleika og börn sem leita aðstoðar innan geðheilbrigðisþjón-ustunnar.

Fræðilegur inngangur

Á tímabilinu 1996-2006 hefur tilkynningum til barnaverndarnefnda á landsvísu fjölgað mikið og sömuleiðis börnum sem nefndirnar hafa afskipti af (Barnaverndarstofa, 2000, 2004, 2006). Þessi aukning er mest í aldurshópi 13-18 ára barna og vekur spurningar um hver staða þessara barna er. Á undanförmum árum hefur hér á landi og víða erlendis verið bent á þörfina fyrir rannsóknir innan barnaverndar sem meðal annars miði að úrbótum á vinnulagi, samræmdara mati og aðgengilegri tölfræði (Anni G. Haugen, 2004; Bache-Hansen, 1995; Barnaverndarstofa, 2002; Christensen og Egelund, 2002; Christensen, 1998; Borup, 2002; Department of Health, HMSO, 1995; Grinde, 1997). Með rannsókn þessari er leitast við að leggja mat á og skilgreina stöðu, styrkleika og vanda 11-18 ára barna innan barnaverndar að mati þeirra sem best þekkja til barnsins í hverju tilviki. Slíkar upplýsingar eru grundvöllur þess að endurmeta aðferðir

og áherslur í *forvarnarstarfi* barnaverndar við að hindra óæskilega þróun, t.d. andfélagslega hegðun og til að bregðast megi fyrr við erfiðleikum barnanna.

Kari Killén (1991) setur fram tillögur um hvaða þætti þarf að skoða við mat á aðbúnaði barna, þ.e. sem varða bæði umhverfi og persónulega hagi barns og foreldra. Hún telur slíka athugun verða að taka mið af þeim einkennum sem barn sýnir um leið og horft er til þroska þess, aðstæðna og umhverfis. Þá skipti máli að greina á milli eiginleika barnsins annars vegar og viðbragða þess og lausna hins vegar (Killén, 1991).

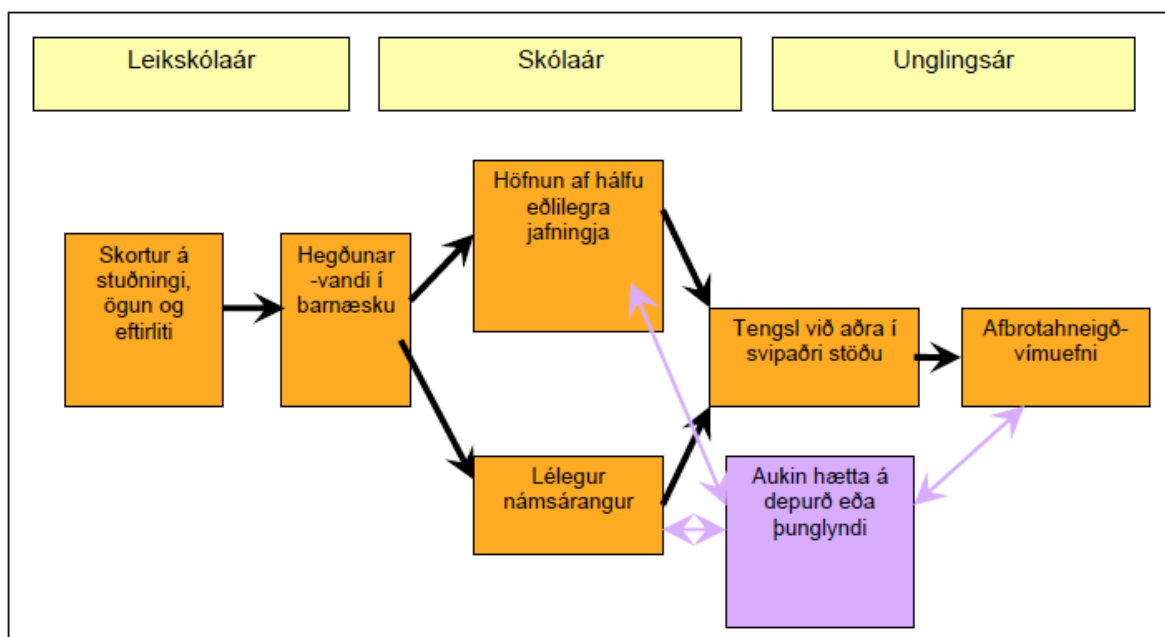
Patterson, DeBaryshe og Ramsey (1989) hafa sett fram líkan (mynd 1) um þróun andfélagslegrar hegðunar sem byggt er á niðurstöðum fjölda rannsókna. Samkvæmt líkani þeirra er hægt að rekja þroskasögu unglings, sem brýtur af sér eða notar vímuefni, sem þróun er hefst á leikskólaaldri með vöntun á stuðningi, ögun og eftirliti foreldra. Barnið

sýnir þá hegðunarvanda sem verður viðvarandi á síðari hluta leikskólaaldurs og fyrri hluta skólaaldurs og kemur meðal annars fram í vöntun á sjálfsstjórn, neikvæðni gagnvart skólaverkefnum og óhlýðni við hvers konar yfirvald. Hegðun barnsins styrkist síðan og barnið verður árásgjarnara bæði í orði og háttalagi. Þannig nær það að einhverju leyti stjórn á aðstæðum innan heimilis og utan. Einkennandi fyrir slík börn er slök félagsleg færni. Hegðun barnsins leiðir til höfnunar af hálfu venjulegra jafningja annars vegar og hins vegar til lélegs námsárangurs. Í upphafi unglingsáranna leiðir þetta ferli síðan til tengsla barnsins við önnur börn í svipaðri stöðu, sem sýna andfélagslega hegðun, svo sem afbrotahneigð og/eða vímuefnanotkun, og einnig leiðir þessi þróun til aukinnar hættu á depurð eða þunglyndi (Patterson, DeBaryshe og Ramsey, 1989).

Þróunarlíkan Patterson's um þróun andfélagslegrar hegðunar var valið sem hugmyndafræðilegur rammi þessarar rannsóknar (mynd 1). Mörg einkenni sem líkanið gerir ráð fyrir að börn sýni eru þau sömu og fram koma í skýrslum barnaverndarnefnda (Barnaverndarstofa, 2000, 2004). Styrkur líkansins liggur í skýringagildi þess um að

rekja megi þróun hegðunar og líðan unglinga sem ferli frá leikskólaaldrí í gegnum skólaár til unglingsára. Það gefur þannig vísun til þess eftir hverju þarf að skima og hvar áherslur ætti að leggja í fyrirbyggjandi aðgerðum (Patterson o.fl., 1989; Patterson og Stoolmiller, 1991).

Í þessari rannsókn er leitað eftir samræmdu mati foreldra, kennara, starfsfólks barnaverndar og barnsins á stöðu þess. Þannig er fengin fram nákvæmari greining á styrkleika og vanda barnanna. Slík greining er grundvöllur samburðar á mati aðila og forsenda íhlutunar barnaverndar enda er sameiginlegur skilningur þeirra sem næst barninu standa mikilvægur grunnur að samstarfi í barnavernd. Rannsóknin gengur út frá því lykilatriði að fá fram sjónarmið og mat þeirra sem best þekkja til barnsins og óhjákvæmilega koma að málum við úrlausn vandans. Athyglisvert er að skoða hvort og í hverju munur á mati þessara aðila liggur, t.d. út frá aldri og kyni barna. Rannsóknin getur veitt upplýsingar og aukið þekkingu á hegðun, líðan og aðstæðum 11-18 ára barna hér á landi og fjölskyldna þeirra. Hún veitir einnig möguleika á að bera saman veikleika- og styrkleikapætti barnanna við það sem vísbendingar eru um í öðrum rannsóknum og líkani Patterson's (1989).

1. mynd. Líkan Patterson's um þróun andfélagslegrar hegðunar. Heimild: Patterson, 1989, bls. 331.

Með rannsókninni er reynt að fá fram upplýsingar sem eru lýsandi fyrir viðfangsefni barnaverndarinnar og gerð tilraun til að skoða hvaða þætti barnaverndarstarfsins þyrfti að athuga frekar eða leggja meiri áherslu á í framtíðinni. Leitað er svara við eftirfarandi rannsóknarspurningum: 1) Hvernig er hegðun og líðan barna á aldrinum 11-18 ára sem barnaverndarnefndir hafa afskipti af? og 2) Má ætla að staða barnanna falli að skýringarlíkani Patterson's um þróun andfélagslegrar hegðunar?

Aðferð

Rannsóknaraðferðin var meginleg. Leitað var samstarfs við 13 barnaverndarnefndir og starfsmenn á þeirra vegum, þar sem börn í umdæmi voru yfir 1000. Innan þessara barnaverndarumdæma voru árið 2002 um 79% allra barna á Íslandi og 3423 barnaverndarmál skráð það ár eða um 53 mál á hver 1000 börn að meðaltali (Barnaverndarstofa, 2003; Hagstofa Íslands, 2004).

Niðurstaðan varð að gögn bárust frá 10 umdæmum þar sem þrjú umdæmi neituðu þátttöku eða ekkert mál var í gangi sem uppfyllti fyrirgreind skilyrði.

Þýði og úrtak

Óskað var upplýsinga frá barnaverndarumdæmum um fjölda barna eða mála sem uppfylltu eftirfarandi skilyrði: 1) væri barnaverndarmál, opið eða í vinnslu síðan 31. mars 2004 eða eldra og 2) varði barn á aldrinum 11 til 18 ára. Þýðið var því öll börn sem uppfylltu ofangreind skilyrði hjá umdæmunum tíu og reyndust þau vera 656. Úrtakið var líkindaúrtak og valið á einfaldan hátt með útdrætti (*simple random sample*). Lagt var upp með úrtak mála 90 barna. Fjöldi mála í úrtaki hjá hverju umdæmi var í upphafi ákvarðaður sem hlutfall af fjölda mála viðkomandi umdæmis í heildarfjölda skráðra mála árið 2002.

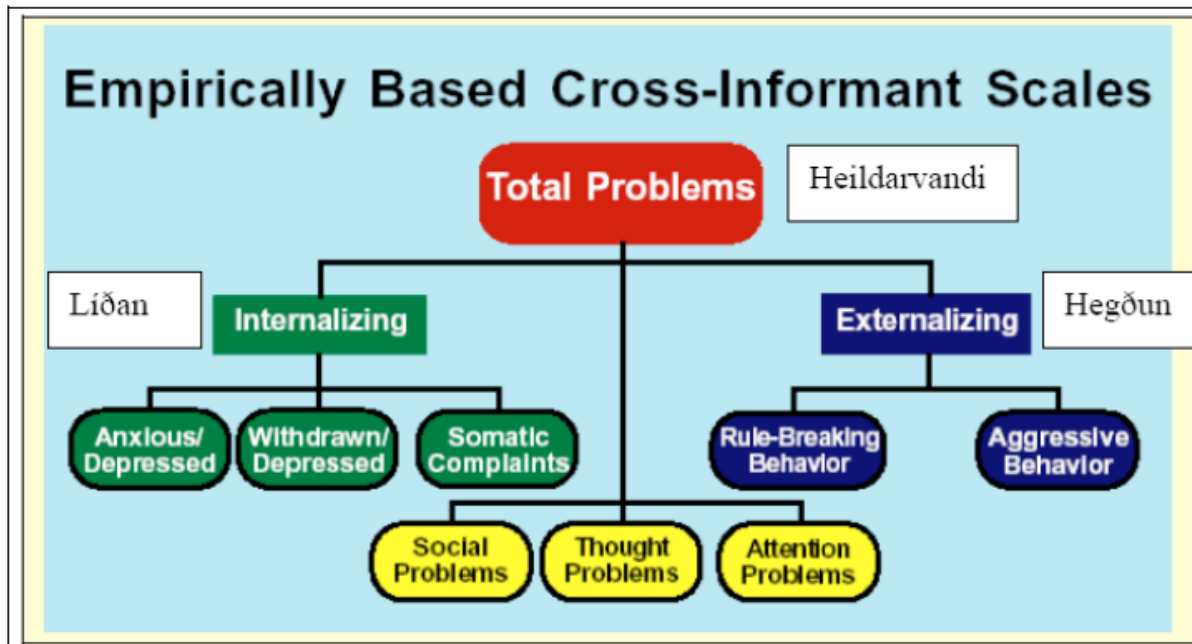
Mælitæki

Matslistar Achenbach's sem notaðir voru í þessari rannsókn, eru stöðluð matstæki ætluð til að meta hegðun og líðan, styrkleika og

veikleika barna og unglunga á aldrinum 6-18 ára (Guðrún Pálmadóttir, 2003). Matslistar Achenbach's ganga undir heitinu ASEBA kerfið (*Achenbach System of Empirically Based Assessment*) og hafa þeir verið þýddir og staðfærðir að íslenskum aðstæðum. ASEBA matslistarnir eiga sér yfir þrjátíu ára sögu og hafa verið ítarlega rannsakaðir. Hér á landi hafa matslistar fyrir börn á skólaaldri verið í töluverðri notkun í yfir tuttugu ár (Helga Hannesdóttir, 2002). Íslensk endurútgáfa matslistanna var gerð fyrri hluta árs 2004 vegna breytinga á nokkrum spurningum á grundvelli nýrra rannsókna á viðmiðunarhópi mælitækisins (Achenbach og Rescorla, 2001).

Matslistar ASEBA fyrir börn á aldrinum 6-18 ára eru þrjár; **foreldralisti** 6-18 ára, **CBCL** (*Child Behavior Checklist*), **kennaralisti** 6-18 ára, **TRF** (*Teacher Report Form*) og **sjálfsmatslisti** barna og unglunga 11-18 ára, **YSR** (*Youth Self Report*). Í rannsókninni voru notaðir spurningalistar sem ætlaðir eru foreldrum, sjálfsmatslisti barna og matslisti fyrir kennara. Starfsmenn barnaverndarnefnda svöruðu CBCL lista líkt og foreldrar, enda ætlaðir til slíkrar notkunar og verið notaðir í svipuðum tilgangi (Nygren, 2000). Matslistarnir sem notaðir voru, hafa útgáfunúmerið, ÍS-Útg. 02-2004. Áreiðanleika og réttmæti mælitækja ASEBA hefur verið lýst í fjölda rannsókna auk ítarlegrar umfjöllunar í handbókum um áreiðanleika og réttmæti, tölfræðilega uppbyggingu þeirra og fylgni við önnur mælitæki. Íslenskar rannsóknir hafa ekki verið gerðar á próffræðilegum eiginleikum nýju íslensku útgáfunnar frá 2001 né staðalbindingu. Slík rannsókn var gerð með eldri útgáfu CBCL og YSR frá 1991 og staðfest er sterk fylgni (0,87-1,0) milli útgáfanna (Helga Hannesdóttir, 2002; Achenbach og Rescorla, 2001, 2007a, 2007b).

Niðurstöður ASEBA matslistanna eru settar fram sem flokkar einkenna. Yfirþættir eru líðan (*internalizing*), hegðun (*externalizing*) og heildarvandi (*total problems*). Yfirflokkurinn líðan samanstendur af undirþáttunum þremur, kvíða/þunglyndi, hlédrægni og líkamlegum

2. mynd. Myndræn framsetning á einkennaflokkun ASEBA.

kvörtunum/vanda. *Hegðun* samanstendur af tveimur þáttum, óhlýðni/andfélagslegri hegðun og reiðitengdri hegðun. Undirþættirnir félagslegur vandi, hugsanaferli/-vandi og athygli-/einbeitingarvandi standa sjálfstætt en reiknast með í *heildarvanda* barnsins (*total problem*).

Viðmiðunarmörk mælitækja ASEBA eru grundvölluð á bandarískum rannsóknum. Rannsóknir sem gerðar hafa verið á Norðurlöndum og víðar í Evrópu hafa sýnt að viðmiðunarmörk, svokölluð „cut off“ mörk eðlilegra og sjúklegra einkenna, hafa reynst nokkru lægri en hin bandarísku. Rannsóknir Achenbach og Rescorla (2007a, 2007b) á niðurstöðum 34 rannsókna frá jafnmörgum þjóðlöndum, þar með talið Íslands, hafa staðfest þáttabyggingu listanna og að íslensk CBCL-viðmið reiknast í hópi eitt en YSR-viðmið í hópi tvö. Til hóps eitt teljast þau þjóðlönd þar sem meðaltal heildarvanda reiknast einu staðalfráviki undir meðaltali allra þjóðlanda. Innan hóps tvö eru þau lönd og niðurstöður sem reiknast innan fjölmenningarlega-meðaltalsins en innan þess hóps eru einnig hin bandarísku viðmið (Helga Hannesdóttir, 2002; Achenbach og Rescorla, 2007a, 2007b). Úrvinnsla gagna og umfjöllun í þessari rannsókn miðast við bandarísk viðmið

eins og þau eru í sérstökum hugbúnaði sem notaður er við úrvinnslu listanna.

Gagnasöfnun

Barnaverndarstarfsfólki voru send númer mála sem völdust í úrtak ásamt spurningalistum og merktum svarumslögum fyrir hvern einstakan svaranda. Kynningarbréf til þátttakenda, leiðbeiningar um fyrirlögn og eyðublað fyrir upplýst samþykki voru send í tölvupósti. Viðkomandi starfsmaður hafði síðan samband við foreldra. Foreldrum var sérstaklega skýrt frá að þátttaka þeirra eða neitun á þátttöku, myndi ekki hafa nein áhrif á athugun eða meðferð málefna barns þeirra. Upplýst var hvernig nafnleynd og trúnaður yrði tryggður og að lykill að persónugreinanlegum upplýsingum yrði í vörslu barnaverndarnefnda og eytt að rannsókn lokinni. Við ítrekun vegna skila hafði rannsakandi samband við starfsmenn sem höfðu samskipti við foreldra og aðra í úrtakinu.

Úrvinnsla

Í rannsókninni voru svör slegin inn í sérstakt úrvinnsluforrit (Assessment Data Manager) sem er hannað fyrir úrvinnslu matslistanna. Þaðan voru upplýsingarnar fluttar yfir í SPSS

tölfræðiforrit til frekari úrvinnslu. Aðallega var notuð lýsandi tölfræði auk þess að skoða tengsl milli breyta og hópa með útreikningi á fylgni og með aðhvarfsgreiningu og marktektarprófun. Alpha stuðullinn 0,05 var notaður við alla tölfræðilega úrvinnslu.

Notast var við *t-gildi* ASEBA í tölfræðilegri úrvinnslu þar sem það veitir upplýsingar um niðurstöður samanborið við bandarísk viðmiðunarmörk mælitækisins og staðalfrávik. Hins vegar voru notuð hrágildi þegar tilefni þótti til, einkum vegna þess að þau endurspegla meiri dreifingu þegar unnið var með einstaka þætti. Þess er sérstaklega getið í texta þegar notuð eru hrágildi í stað t-gilda.

Niðurstöður

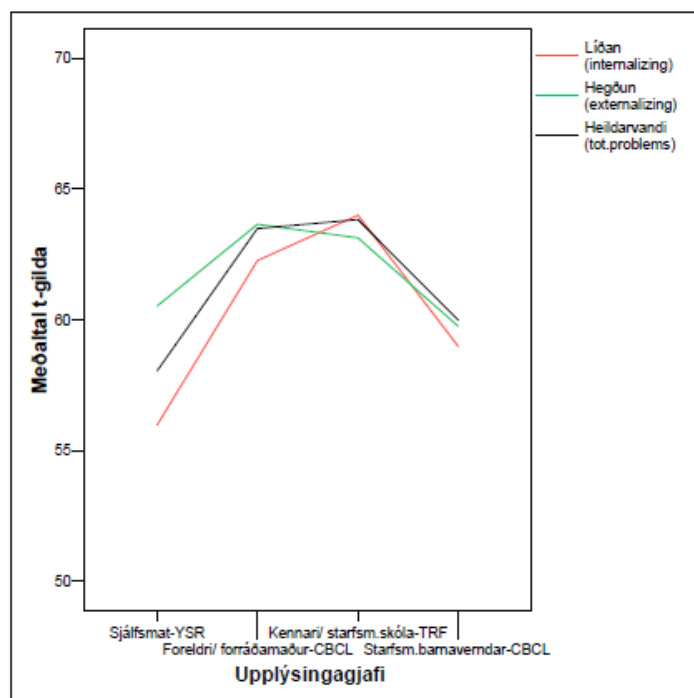
Uppgefinn mála fjöldi í barnaverndarumdæmunum 10 voru 656 mál og voru 90 börn í úrtakinu. Svör bárust um 48 börn eða 53,3% úrtaksins. Brottfall var samtals 42 börn/mál (46,7%), þar með taldir foreldrar 12 barna sem neituðu þátttöku. Af börnunum 48 voru 29 drengir (60%) og 19 stúlkur (40%). Fjöldi ASEBA svarlista sem bárust var 144. Í málum tíu barna barst einn matslisti en að meðaltali voru þrjú matslistar um hvert barn.

Meðalaldur barnanna var 14 ár, drengja 13,7 ár en stúlkna 14,4 ár. Börnin svöruðu 29 matslistum (32% úrtaksins). Foreldrar svöruðu alls 49 matslistum um 32 börn (36% úrtaksins), 36 listar voru frá kynforeldrum, einn frá foreldri sem hafði ættleitt barn, fjórir frá stjúforeldrum og átta frá fósturforeldrum. Kennari eða annað starfsfólk skóla svaraði matslista um 30 börn (33% úrtaksins). Starfsfólk barnaverndar svaraði CBCL matslistum um 36 börn (40% úrtaksins). Brottféll einn matslisti vegna ófullnægjandi útfyllingar. Athygli vakti að brottfallið var álíka mikið hjá öllum upplýsingagjöfum.

Samanburður á mati upplýsingagjafa

Að meðaltali meta allir upplýsingagjafar heildarvanda barnanna rúmlega einu staðalfrávik yfir meðaltali viðmiðunarhóps ASEBA (drengir: $M = 61,4$, stúlkur: $M = 61,9$,

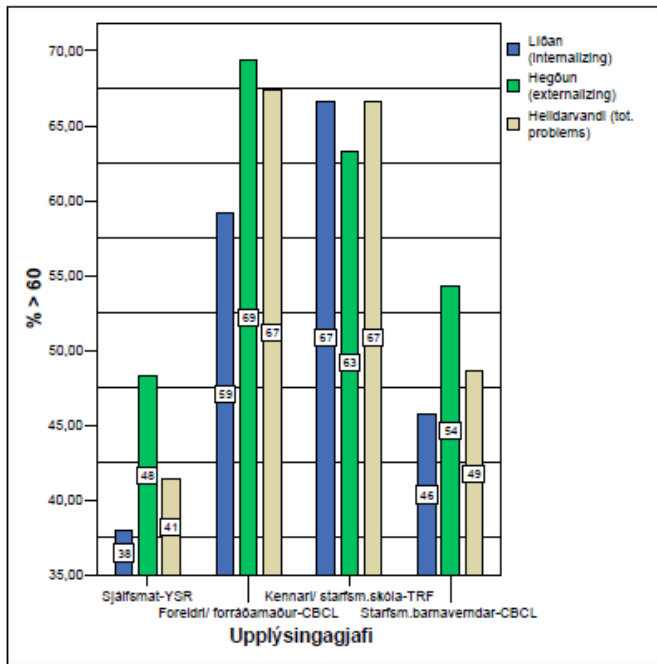
alls: $M = 61,6$). Nokkur munur var á mati milli upplýsingagjafa eins og sýnt er á mynd 3. Almennt virðist tilhneiging til að forráðamenn og kennarar meti erfiðleika barnanna meiri en starfsfólk barnaverndarnefndar og barnið sjálf.

3. mynd. Meðaltal t-gilda á liðan, hegðun og heildarvanda eftir upplýsingagjöfum.

Tölfræðilegur munur var á mati upplýsingagjafa varðandi liðan. Munurinn liggur í lægra mati barns ($M = 56$) og hærra mati kennara ($M = 64$) á liðan $F(3,142) = 2,38$, $p < 0,05$ en ekki var marktækur munur milli annarra upplýsingagjafa. Ekki var munur á mati upplýsingagjafa varðandi hegðun ($p > 0,05$) en ekki fjarri því að vera marktækur varðandi heildarvanda $F(3,142) = 2,62$, $p = 0,053$.

Rannsakandi gerði sérstaka flokkun á foreldrahópnum til að athuga hvort munur væri á mati upplýsingagjafa ef hópur fósturforeldra væri skoðaður sérstaklega. Fram kom marktækur munur á liðan að mati fósturforeldra ($M=46,9$) og annarra upplýsingagjafa nema sjálfsmats barns. Þessi munur var á milli fósturforeldra og kynforeldra ($M=65,3$), fóstur-

4. mynd. Hlutfall matslista sem eru yfir viðmiðunarmörkum (yfir 60 t-gildi).

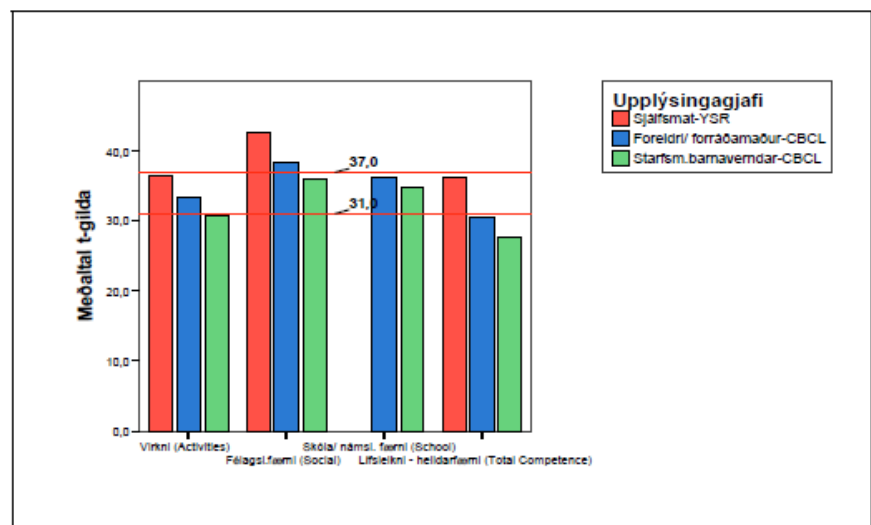
foreldra og kennara ($M=64$) og fósturforeldra og starfsfólks barnaverndar ($M=59$), $F(4,142) = 9,37$, $p < 0,05$. Munur var líka á mati upplýsingagjafa varðandi hegðun þegar unnið var með fósturforeldra sem aðgreindan hóp forsjáraðila. Munur var á mati fósturforeldra ($M=49,5$) og kynforeldra ($M=66,4$) og milli fósturforeldra og kennara ($M=63,1$). Einnig var munur á mati kynforeldra ($M=66,4$) og starfsfólks barnaverndar ($M=59,7$), $F(4,142) = 7,06$, $p < 0,005$. Munurinn var í þá átt að fósturforeldrar og starfsfólk barnaverndarnefnda meta erfiðleika barnanna minni en aðrir upplýsingagjafar.

Þessi munur kemur einnig fram þegar mat fósturforeldra og annarra upplýsingagjafa á heildarvanda var skoðað, þar sem fósturforeldrar meta erfiðleika barnsins minni en aðrir gera. Einnig var þá munur á mati kynforeldra ($M=66,6$) og sjálfsmati barns ($M=58$) og mati kynforeldra og starfsfólks barnaverndar ($M=60$), $F(4,142) = 9,72$, $p < 0,005$ í þá átt að foreldrar

mátu erfiðleika barnsins meiri.

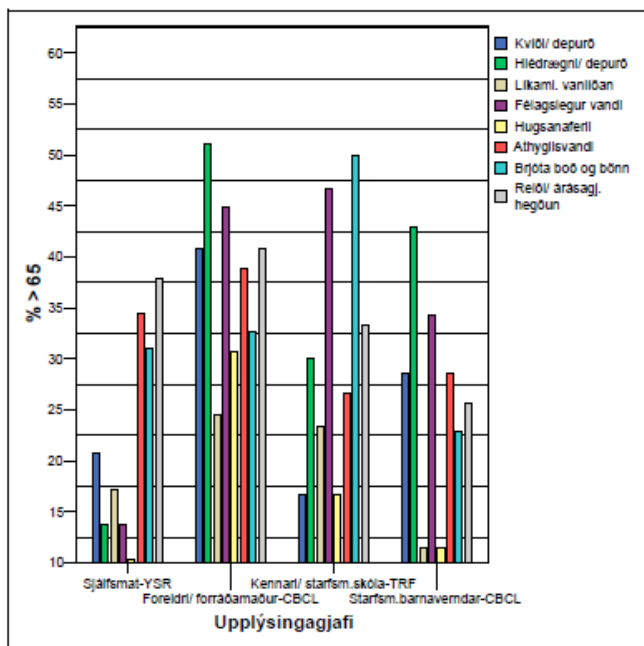
Hlutfallslegur fjöldi matslista sem hver hópur upplýsingagjafa mat yfir viðmiðunarmörkum ASEBA (60 t-gildi) kemur fram á mynd 4. Foreldrar og kennarar mátu heildarvanda 67% barnanna yfir mörkunum, en 41% barnanna meta erfiðleika sína yfir mörkum og starfsfólk barnaverndar metur heildarerfiðleika 49% barnanna yfir mörkum. Félagslegur vandi, hugsanaferli og athygli-/einbeitingarvandi eru undirþættir sem ekki reiknast með í líðan eða hegðun, en teljast með í heildarvanda. Marktækur munur var á mati barna og mati foreldra hvað snertir félagslegan vanda (börn; $M = 57$, foreldrar; $M = 63,9$), $F(3,142) = 3,55$, $p < 0,05$ og nær marktækum mun á milli sjálfsmats barns ($M = 57$) og mats kennara ($M = 64,1$) $p = 0,058$. Munur á mati foreldra og mati starfsfólks barnaverndar varðandi hugsanaferli/-vanda (foreldri; $M = 59,7$, starfsfólk barnaverndarnefnda; $M = 54,6$), $F(3,142) = 3,64$, $p < 0,05$ var marktækur en ekki var munur á milli upplýsingagjafa varðandi athygli-/einbeitingarerfiðleika.

Samanburður á mati foreldra, barna og starfsfólks barnaverndar á færniþáttum kemur fram á mynd 5. Viðmiðunarmörk ASEBA (heildarfærni = 37 t og aðrir færniþættir = 31) eru sett inn til skýringar. Allir þrír hópar upplýsingagjafa mátu heildarfærni barnanna á

5. mynd. Meðaltal færniþátta að mati foreldra, barna og starfsfólks barnaverndar.

eða undir viðmiðunarmörkum. Þar sem hrágildi endurspeglar dreifinguna betur en t-gildin, voru hrágildin notuð hér við ANOVA greiningu. Marktækur munur var á mati starfsfólks barnaverndar ($M=5,2$) og mati barnanna ($M=7,2$), mati foreldra ($M=5,8$) og mats barna varðandi félagslega færni, $F(3,137) = 3,8$,

6.mynd. Hlutfall vandabátta einstakra barna sem skora hærra en 65 t-gildi, að mati upplýsingagjafanna (CBCL, TRF,YSR) – ASEBA flokkun.

$p < 0,05$ og einnig varðandi skóla-/námsleg færni (starfsfólk barnaverndar: $M=2,7$, barn: $M=1,5$, foreldri: $M=3,0$), $F(3,127) = 1,1$, $p < 0,05$. Foreldrar og starfsfólk barnaverndar mátu þessa þætti lægri en börnin gera. Ekki var munur milli upplýsingagjafa á öðrum færniþáttum ($p > 0,05$)

Þegar niðurstöður rannsóknarinnar voru

skoðaðar út frá hlutfalli barna sem reyndust á og yfir viðmiðunarmörkum um sjúkleg einkenni, mátti sjá (sbr. mynd 6) álíka munstur og áður hefur verið gerð grein fyrir (sbr. myndir 3 og 4). Það er því líklegt að stór hluti barnanna uppfylli greiningarskilyrði einnar eða fleiri þeirra raskana sem tilgreindar eru. Samanburður milli upplýsingagjafa þar sem niðurstaða mats þeirra var yfir 65 t-gildum (einu og hálfu staðalfrávikum yfir meðaltali ASEBA), sýnir ákveðna samsvörun við þessar niðurstöður og mismun í vandatíðni að mati annarra upplýsingagjafa en barnsins sjálfs.

Samanburður við íslensk börn almennt

Meðaltal heildarerfiðleika barna á aldrinum 4-16 ára á Íslandi að mati foreldra (CBCL) er 19,1 (*Sd* 15,5) hrágildi hjá drengjum og 15,8 (*Sd* 13,4) hrágildi hjá stúlkum. Mat samkvæmt sjálfsmatslista 11-18 ára barna (YSR) var 32,3 (*Sd* 21) hjá drengjum og 30,7 (*Sd* 18,9) hjá stúlkum. Ofangreindar niðurstöður byggja á tilviljunarúrtaki úr þýði íslenskra barna (Helga Hannesdóttir, 2002). Niðurstaða rannsóknar meðal nemenda í áttunda og níunda bekk ($N = 701$) grunnskóla á Norðurlandi eystra og Vesturlandi árið 1996 þar sem notast var við YSR matslista, var $M = 35,6$ hrágildi (*Sd* 18) hjá stúlkum og $M = 34,1$ (*Sd* 17,2) hjá drengjum (Áspór Ragnarsson og Kristján Már Magnússon, 2001).

Niðurstöður rannsóknarinnar sýndu að meðalvandi 11-18 ára barna innan barnaverndar á Íslandi var $M = 58$ (*Sd* 30,9) (drengir: $M = 57,5$, stúlkur: $M = 58,6$) hrágildi eða þrefalt til fjórfalt meir en hjá íslenskum börnum almennt að mati foreldra eða forráðamanna.

1. tafla. Meðaltal heildarerfiðleika (hrágildi/rawscore) drengja og stúlkna í þremur íslenskum rannsóknum.

	Mat foreldra		Sjálfsmat barna	
	Drengir	Stúlkur	Drengir	Stúlkur
CBCL 4-18 (Helga Hannesdóttir, 2002)	19,1	15,8	32,3	30,7
YSR (Áspór Ragn. (Kristján M. Magn., 2001)			34,1	35,6
Niðurstöður rannsóknar (Halldór Sig. Guðmundsson, 2005)	57,5	58,6	49,1	59,1

Að mati barnanna sjálfra var vandi barna innan barnaverndar $M = 52,9$ ($Sd\ 25,7$) (drengir: $M = 49,1$, stúlkur: $M = 59,1$) hrágildi eða meiri en annarra íslenskra barna og munar þar 44-92% eftir kyni og því við hvora rannsóknarniðurstöðu var miðað.

Samanburður á niðurstöðum rannsóknarinnar varðandi heildarfærni að mati foreldra (CBCL) og að mati barna (YSR) sýndi að færni barna innan barnaverndar var lakari en íslenskra barna almennt og mældist 84-95% af færni viðmiðunarhópsins. Mat stúlkna innan barnaverndar varðandi heildarfærni reyndist hins vegar vera lítillega hærra en viðmiðunarhópsins.

Samanburður við börn innan geðheilbrigðis-kerfisins

Rannsakandi skipti í hópa út frá aldri barnanna til að fá samanburð við niðurstöður mats foreldra 12-18 ára barna sem notið höfðu þjónustu barna- og unglingageðdeildar Landspítala-Háskólasjúkrahúss (Helga Hannesdóttir, 2002; 2005). Heildarvandi 12-18 ára drengja innan barnaverndar var $M = 55,8$ hrágildi ($Sd\ 33,6$) en viðmiðunarhópsins $M = 53,6$ ($Sd\ 25,8$) hrágildi. Heildarvandi 12-18 ára stúlkna innan barnaverndar var $M = 60,5$ ($Sd\ 30,9$) en viðmiðunarhópsins 59 hrágildi ($Sd\ 30,2$).

Þessi niðurstaða bendir til að heildarvandi 12-18 ára barna innan barnaverndar sé álíka og heldur meiri en barna á sama aldri innan geðheilbrigðisþjónustunnar að mati foreldra.

Umræða

Hér er kynnt fyrsta rannsókn á hegðun og liðan barna innan barnaverndar hér á landi þar sem leitað er samræmdra upplýsinga frá mörgum aðilum og notað alþjóðlega viðurkennt matstæki. Með samanburði helstu niðurstaðna ASEBA matslistanna við niðurstöður annarra rannsókna var leitast við að undirbyggja niðurstöður rannsóknarinnar og ályktanir. Smæð úrtaksins og brottfall veikja hins vegar niðurstöðunnar. Spurningar og flokkun við úrvinnslu á matslistum ASEBA er einn þeirra þátta sem geta valdið óvissu

um niðurstöður ásamt því að ekki liggja fyrir nýlegar íslenskar rannsóknir og viðmið. CBCL og YSR voru rannsakaðir í íslensku þýði árið 1991, en síðan þá hafa átt sér stað breytingar og endurútgáfa á matslistunum. Nýlegar niðurstöður samanburðarrannsókna gefa nokkrar vísbendingar um stöðu íslenskra barna og þau viðmið sem notuð eru í rannsókninni (Achenbach og Rescorla, 2007a; 2007b).

Brottfall

Með samstarfi við barnaverndarnefndir og þátttöku starfsfólks var horft til þess að auka möguleika á skilum og minnka brottfall. Margar mögulegar skýringar kunna að vera á 46,7% brottfalli s.s. umfang rannsóknarinnar, aðferðir og eftirfylgd starfsmanna barnaverndar við fyrirlögn, lengd spurningalistanna, tímaskortur og eða sumarleyfi eða fjarvera starfsmanna eða þátttakenda. Athugun á gögnum sem bárust sýndi að ekki virtist munur á vanda þeirra barna þar sem einn eða fleiri en einn svarlisti bárust. Lág svarhlutfall frá starfsfólki barnaverndar sem annarra, vekur athygli og kann að vera vísbending um að rannsóknarverkefninu hefði þurft að fylgja enn frekar eftir.

Hlutfallsskipting kynjanna

Athygli vekur að rannsóknin endurspeglar hlutfallsskiptingu drengja og stúlkna í þeim málum sem barnaverndaryfirvöld hafa til meðferðar. Drengir reynast vera 60% hópsins og stúlkur 40% og er svo einnig í aldurshópi 11-18 ára barna samkvæmt ársskýrslum barnaverndarnefnda (Barnaverndarstofa, 2000, 2004, 2006). Þessi hlutfallsskipting kynja er hin sama og fram hefur komið í rannsóknum í Noregi og í Danmörku (Bache-Hansen og Havik, 1997; Christensen og Egelund, 2002).

Upplýsingagjafar í umhverfi barnanna meta erfiðleika barnanna meiri en börnin sjálf

Niðurstöðurnar sýna að foreldrar, kennarar og starfsfólk barnaverndar meta erfiðleika barnanna að jafnaði meiri en börnin sjálf gera. Undantekning frá þessu eru fósturforeldrar. Meginregla er að gera má ráð fyrir mismun á mati aðila þegar notuð eru matstæki ASEBA og

er það einn af styrkleikum mælitækisins að fá fram ólík sjónarhorn og áherslur í stað þess að byggja á einum upplýsingagjafa. Sá mismunur sem fram kemur í rannsókninni á mati einstakra upplýsingagjafa á heildarvanda barnanna reyndist ekki tölfræðilega marktækur nema hvað áhrærði mat fósturforeldra og annarra upplýsingagjafa. Einnig eru vísbendingar um mun milli barns (YSR) annars vegar og foreldra (CBCL) og kennara (TRF) hins vegar.

Ofangreind niðurstaða gefur tilefni til að álykta að fylgni milli upplýsingagjafanna og mismunur þeirra í milli skipti miklu fyrir heildarmyndina í máli hvers barns. Sá mismunur staðfestir nauðsyn þess að fá fram sjónarmið og samræmt mat fleiri aðila á hegðun og líðan barna innan barnaverndar. Þetta gildir líka um sjónarhorn og mat fósturforeldra.

Erfiðleikar barnanna falla að líkani Patterson's

Niðurstöður rannsóknarinnar gefa vísbendingar umaðlíkan Patterson's um þróun andfélagslegrar hegðunar (Patterson o.fl, 1989, 1991) eigi við um íslensk börn innan barnaverndar. Þegar litið er á þann hluta líkansins sem á við hóp 11-18 ára barna, eru tilgreindir fimm þættir. Þetta eru höfnun jafningja, lélegur námsárangur, tengsl við aðra í svipaðri stöðu, aukin hætta á depurð eða þunglyndi og afbrotahneigð og/eða vímuefnaneysla.

Við skoðun á einstökum þáttum í líkani Patterson's og samanburði við færni- og vanda-/erfiðleikaþætti ASEBA eru eftirfarandi forsendur lagðar til grundvallar: Að höfnun jafningja í líkaninu megi jafna við félagslegan vanda á mælikvarða ASEBA. Að tengsl við aðra í svipaðri stöðu megi jafna við félagslegan vanda og að brjóta boð og bönn. Að aukin hætta á depurð megi jafngilda hlédrægni/depurð, og afbrotahneigð og vímuefni í líkani Patterson's jafngildi andfélagslegri og reiði/árásargjarnri hegðun. Þáttinn lélegur námsárangur í líkani Patterson's, má skoða út frá skóla-/námslegri færni á CBCL og YSR matslistum og námslegri frammistöðu á TRF matslistum.

Í niðurstöðum rannsóknarinnar kemur fram

að námslegur árangur barnanna er slakur eða ófullnægjandi að mati allra upplýsingagjafa. Börnin sjálf meta námslega stöðu sína mitt á milli meðallags og undir meðallagi samanborið við jafningja sína.

Niðurstöðurnar sýna ótvírætt að þeir vandapættir sem börnin eiga við að etja og mælast oftast yfir viðmiðum, eru hlédrægni/depurð, félagslegur vandi, brotin boð og bönn/ andfélagsleg hegðun auk athygli-/einbeitingarvanda og reiði/árásargjarnri hegðun. Börnin standa höllum fæti námslega og óhætt að fullyrða að þau sýna að jafnaði slakan eða lélegan námsárangur. Þessir þættir eru allir tilgreindir í þróunarlíkani Patterson's og því er tilefni til að álykta að líkan hans eigi við um 11-18 ára börn innan barnaverndar á Íslandi.

Börn innan barnaverndar, sérþjónusta skóla og geðheilbrigðisþjónusta

Niðurstöður rannsóknarinnar og samanburður milli upplýsingagjafa og við aðrar rannsóknarniðurstöður, sýnir að rök eru til að álykta að vandi 11-18 ára barna innan barnaverndar sé álíka mikill og vandi barna innan geðheilbrigðisþjónustunnar. Niðurstöður um hlutfall þeirra barna sem skora yfir viðmiðum ASEBA mælitækisins benda til að börn innan barnaverndar eigi oft við geðræna erfiðleika að etja.

Þessi niðurstaða vekur upp spurningu um samstarf þessara tveggja þjónustukerfa og hversu mörg börn innan barnaverndar njóti þjónustu geðheilbrigðiskerfisins. Rannsóknarniðurstöður Pär Nygren (2000) benda til að hátt hlutfall barna innan barnaverndar eigi einnig við geðrænan vanda að etja og að stórt hlutfall þeirra barna njóti ekki geðheilbrigðisþjónustu. Niðurstöður hans benda einnig til að börnin hafi þörf fyrir þjónustu beggja þjónustukerfa. Hlutskipti foreldra er þá að leita á marga staði eftir þjónustu fyrir börn sín sem þar með er einn álagsþátta (Freydís Jóna Freysteinsdóttir, 2005). Í þessu samhengi verður áleitin sú hugmynd að margþættur vandi barna og

fjölskyldna sé jafnframt „fjöl-stofnana-vandi“ eða samhæfingarvandi stofnana í að veita börnum aðstoð og þjónustu.

Niðurstöður á mati upplýsingagjafa um félagslega- og námslega færni sýna að börn innan barnaverndar standa höllum fæti á flestum færnisviðum. Þörf barnanna fyrir námslegan- og félagslegan stuðning kemur skýrt fram. Rannsóknin veitir hins vegar ekki svör við því hvort börnin njóti slíks stuðnings.

Niðurlag

Rannsóknin hefur leitt í ljós að sá aldurshópur barna sem hvað mest hefur fjölgað í innan barnaverndar á undanförmum árum glímur við mikinn og margháttaðan vanda og að þeir erfiðleikar falla að skýringarlíkani Patterson's um þróun andfélagslegrar hegðunar. Líkanið og rannsóknir á því hafa ítrekað sýnt fram á að snemmtæk íhlutun þarf að koma til svo hægt sé að koma í veg fyrir frekari þróun vandans. Íhlutunin þarf að beinast að börnum á leikskólaaldri út frá áhættuþáttum, aðstæðum og uppeldi og aðgerðirnar að lúta að stuðningi við fjölskyldur, félagsþjálfun barns og snemmtækri aðstoð í námi. Ef fylgja á eftir niðurstöðum rannsóknarinnar er líklegt að gera þurfi átak í barnavernd hér á landi um forvarnarstarf þar sem ætla má að samtímis þurfi að sinna erfiðleikum eldri barna. Slíkt verkefni þarf jafnframt að fela í sér aukið samstarf milli faghópa og stofnana og heildræna þjónustu.

Aftanmálgrein

Framgreint efni byggir á meistaraþrófsritgerð höfundar við Háskóla Íslands. Leiðbeinandi var Freydís Jóna Freysteinsdóttir og eru henni færðar þakkir sem og Vísindasjóði Stéttarfélags íslenskra félagsráðgjafa fyrir veittan fjárstuðning og Sigrúnu Júlíusdóttur fyrir veitta aðstoð við yfirllestur og góðar ábendingar.

Heimildaskrá

- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles: Child Behavior Checklist for Ages 6-18, Teacher's Report Form, Youth Self-Report*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth, & Families.
- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2007a). *Multicultural Supplement to the Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth, & Families.
- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2007b). *Multicultural Understanding of Child and Adolescent Psychopathology: Implications for Mental Health Assessment*. New York: The Guilford Press.
- Anni G. Haugen (2004). *Beiting úrræða í barnaverndarmálum, mörkin milli stuðnings og þvingunar og ákvörðunarferlið. Hlutur Íslands í norrænni samanburðarrannsókn*. Reykjavík: Barnaverndarstofa, ritröð 1.
- Áspór Ragnarsson og Kristján Már Magnússon (2001, október). *Niðurstöður rannsóknar á atferli barna í 8.-10. bekk á Norðurlandi eystra og Vesturlandi*. Fyrirlestur fluttur á haustþingi sálfræðinga í skólum, Selfossi, í október 2001.
- Backe-Hansen, E. (1995). *Til barnets beste: Beslutninger og beslutningsprosesser i barnevernet*. Oslo: TANO.
- Backe-Hansen, E. og Havik, T. (1997). *Barnevern på barns premisser? Í E. Bache-Hansen og T. Havik (ritstj.), Barnevern på barns premisser (244-259)*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

- Barnaverndarstofa (2000). *Barnavernd á Íslandi. Skýrsla um starfsemi Barnaverndarstofu 1995-1999 og barnaverndarnefnda 1996-1999*. Reykjavík: Barnaverndarstofa. (Einnig aðgengilegt á <http://www.bvs.is/files/file54.pdf>).
- Barnaverndarstofa (2002). *Ársskýrsla 2001*. Reykjavík: Barnaverndarstofa. (Einnig aðgengilegt á <http://www.bvs.is/files/file66.pdf>).
- Barnaverndarstofa (2003). *Ársskýrsla 2002*. Reykjavík: Barnaverndarstofa. (Einnig aðgengilegt á <http://www.bvs.is/files/file134.pdf>).
- Barnaverndarstofa (2004). *Ársskýrsla 2003*. Reykjavík: Barnaverndarstofa. (Einnig aðgengilegt á <http://www.bvs.is/>).
- Barnaverndarstofa (2006). *Ársskýrsla 2004-2005*. Reykjavík: Barnaverndarstofa. (Einnig aðgengilegt á <http://www.bvs.is/>).
- Borup, J. (2002). Handbook for Child Protection Practice. Families in Society, 83 (5/6), 612-613. Skoðað 30. september 2003 á Veraldarvefnum: http://www.findarticles.com/p/articles/mi_qa3625/is_200209/ai_n9139985.
- Christensen, E. (1998). *Anbringelser af børn. En kvalitativ analyse af processen*. Kaupmannahöfn: Socialforskningsinstituttet, 98:2.
- Christensen, E. og Egelund, T. (2002). *Børnesager, Evaluering af den forebyggende indsats*. Kaupmannahöfn. Socialforskningsinstituttet 02:10
- Department of Health, HMSO (1995). *Child Protection - Messages from Research*. London: HMSO.
- Freydís Jóna Freysteinsdóttir (2005). *Risk Factors for Repeated Child Maltreatment in Iceland. An ecological approach*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Grinde, T.V. (1997). Kunnskapsstatus for barnevernet: noen utviklingstendenser 1993-1996. Í E. Bache-Hansen og T. Havik (ritstj.), *Barnevern på barns premisser (27-46)*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Guðrún Pálmadóttir (2003). Notkun matstækja í heilbrigðisvísindum. Í Sigríður Halldórsdóttir og Kristján Kristjánsson (ritstj.), *Handbók: í aðferðafræði og rannsóknum í heilbrigðisvísindum* (bls. 445-460). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.
- Halldór Sig. Guðmundsson (2005). *Hegðun, líðan og féalgslegar aðstæður 11-18 ára barna innan barnaverndar á Íslandi – Sjónarhorn barna, foreldra, kennara og starfsfólks barnaverndar*. Óbirt MA ritgerð í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands.
- Hagstofa Íslands (2004). *Mannfjöldi eftir sveitarfélagi, kyni og aldri 31. des. 1997-2003*. Reykjavík: Hagstofa Íslands. Skoðað 20. febrúar 2004 á Veraldarvefnum: <http://www.hagstofa.is>.
- Helga Hannesdóttir (2002). *Studies on Child and Adolescent Mental Health in Iceland*. Doktorsritgerð: Turku University, læknadeild.
- Helga Hannesdóttir (2005, febrúar). *Atferlis- og tilfinningaraskanir meðal íslenskra barna og unglinga. Sjúkdómsgreiningar og meðferð*. Fyrirlestur fluttur á Vísindapingi Geðlæknafélags Íslands sem haldið var á Akureyri í febrúar 2005.

- Killén, K. (1991). *Sveket: Omsorgssvikt er alles ansvar* (82-7242-709-5. útg.). Oslo: Kommuneforlaget. (Upphaflega gefin út 1991).
- Nygren, P. (2000). *I krysningsfeltet mellom barnevern og barne- og ungdomspsykiatri – Dobbeltklient-prosjektet – delrapport 1*. Rapportserien nr. 1/2000. Oslo: Oslo kommune, Barne og familieetaten.
- Patterson, G. R., & Stoolmiller, M. (1991). Replications of a Dual Failure Model for Boys' Depressed Mood. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 59 (4), 491-498.
- Patterson, G. R., DeBaryshe, B.D., & Ramsey, E. (1989). A Developmental Perspective on Antisocial Behavior. *American Psychologist*, 44 (2), 329-335.